

VERBUM DOMINI MANET IN AETERNUM

WSCHOWSKI SYJON - CENTRUM
WIELKOPOLSKIEGO PROTESTANTYZMU

FRAUSTÄDTER ZION - ZENTRUM DES
GROSSPOLNISCHEN PROTESTANTISMUS

Wschowa była do czasów reformacji silnym centrum religijnym związanym z biskupstwem poznańskim. Od 1552 r. miasto ulegało konfesjonalizacji, a dominującym wyznaniem stał się luteranizm. Wraz ze śmiercią katolickiego plebana Michaela Tschepego (30.05.1552), zgodnie z posiadanym prawem, rada miejska powołała niemieckiego kaznodzieję Joachima Weisschaupta. Trzy lata później, 18 maja 1555 r., Andreas Knobloch odprawił pierwsze uroczyste nabożeństwo luterańskie. Odbyło się ono w obecności starosty, burmistrza, rady miejskiej i większości wschowian. W rękach luteranów znalazły się dobra należące do Kościoła katolickiego: świątynie, cmentarze i szkoła. Dominacja protestantyzmu we Wschowie trwała od połowy XVI do początku XVIII w. i zaznaczyła się we wszystkich obszarach życia miasta. Do 1732 r. radę miejską tworzyli wyłącznie mieszczańcy wyznania ewangelickiego, oni też zasiadali we władzach cechów i kontrolowali handel.

Do czołowych przedstawicieli Wschowskiego Syjonu należał Valerius Herberger, teolog, poeta, twórca pieśni religijnych, nazywany „małym Lutrem” lub „polskim Lutrem”. Wśród jego współpracowników było wiele nieprzeciętnych osobowości, jak teolog i poeta Johannes Timaeus, ks. solwent Viadriny, rektor gimnazjów w Kwidzynie, Wschowie i Żytawie; Melchior Teschner, teolog i kompozytor (jego utwory stały się inspiracją

Wystawa czasowa „Verbum domini manet in aeternum. Wschowski Syjon - centrum wielkopolskiego protestantyzmu” wpisuje się w obchody jubileuszu 500-lecia reformacji. Wschowa stanowiła przez wieki, obok Torunia, najsilniejsze centrum luteranizmu w Polsce. Zgromadzone w przestrzeni muzealnej zabytki poprowadzą widza w głąb bogatej historii wschowskich luteranów oraz protestantów żyjących w okolicy Wschowy.

Po raz pierwszy zaprezentowane zostaną liczne zabytki ze zbiorów muzeów, bibliotek, archiwów, w Polsce i Niemczech, prezentujące bogatą spuściznę protestanckich mieszkańców królewskiego miasta, prywatnego ośrodka miejskiego Szlichtyngowej, a także małych parafii wiejskich.

dla Johanna Sebastiana Bacha), absolwent gimnazjum w Żytawie, uniwersytetów we Frankfurcie nad Odrą, Wittenberdze i Helmstedt; Matthaeus Vechner, lekarz miejski Wschowy, pod koniec życia wyróżniony godnością medyka nadwornego króla Zygmunta III Wazy czy Mikołaj Chwałkowski – znawca prawa i autor traktatów prawniczych.

Wschowska szkoła łacińska stała się centrum życia intelektualnego miasta i okolicy. Uczył się w niej m.in. Andreas Gryphius, wybitny poeta doby baroku. Właśnie tutaj napisał swój pierwszy łaciński epos pt. *Herodis Furiae et Rachelis lachrymae*. Absolwenci szkoły kontynuowali naukę w gimnazjach we Wrocławiu, Kożuchowie, Toruniu oraz Gdańsku, a następnie podejmowali studia we Frankfurcie nad Odrą, Lipsku, Wittenberdze, Marburgu, Helmstadt, Halle, Lejdzie i Królewcu.

Trwałyymi pamiątkami po luterańskiej przeszłości miasta są wyjątkowe zabytki: dawny kościół luterański Żłobka Chrystusa (Krippelein Christi) z 1604 r., szkoła łacińska z 1607 r., Staromiejski Cmentarz Ewangelicki z 1609 r. oraz kościół Św. Trójcy z 1839 r.

Szlichtyngową założono w 1644 r. z myślą o prześladowanych na Śląsku protestantach. Zgodę na lokację miasta na prawie magdeburskim otrzymał z rąk króla Władysława IV Wazy sędzia ziemski wschowski Jan Jerzy Schlichtyng, członek wspólnoty czeskobraterskiej. Osadnikami byli głównie rzemieślnicy z terenu księstwa głogowskiego. W 1645 r. przy rynku wznieziono dla nich drewnianą świątynię, pełniącą funkcję kościoła granicznego. W 1995 r. świątynia spłonęła (ocalała jedynie drewniana dzwonnica). Nieliczne zachowane pamiątki funeralne po rodzinie Szlichtyngów znajdują się obecnie w muzeach we Wschowie, Lesznie i Poznaniu.

2

3

Jędrzychowice - pierwotnie własność księcia - w 1307 r. przekazane zostały klaryskom głogowskim. Na początku XV w. wieś była własnością szlachecką, stanowiącą część rozległych dóbr rodu Kotwiczów. W XVI w. przeszła w posiadanie rodziny Radlic-Haza, a następnie Wilkowskich i Korzbok-Zawadzkich, którzy, jako luteranie, oddali w 1574 r. miejscowy kościół protestantom.

Po 1645 r. Jędrzychowice i Kowalewo stały się własnością rodów związanych z wyznaniem braci czeskich - Mielęckich i Potworowskich. W kościele bł. Jana z Dukli zachowało się epitafium Andrzeja Potworowskiego h. Dębno, ambona z XVII w. i późnobarokowa chrzcielnica z ok. 1700 r.

- 1 Zegar piaskowy z ambony kościoła Złobka Chrystusa - Die Kanzelsanduhr vom Krippelein Christi / nr inw.: MLH 1626
- 2 Portret trumienny Krystyny z Gruszczyńskich Kośmidrów herbu Poraj Schlichtingowej
- Das Grabporträt von Krystyna aus dem Geschlecht Gruszczyński Kośmider des Familienwappens Poraj Schlintingsheim / nr inw.: MZW/S/21
- 3 Tablica z herbem Gryf z trumny Zofii z Ujejskich herbu Gryf Radomickiej (ok.1592-1628)
- Die Gedenktafel mit dem Familienwappen von Gryf aus dem Sarg von Zofia v. Ujejska des Familienwappens Gryf Radomicka / nr inw.: MZW/S/200
- 4 Tablice herbowe pierwotnie stwarzyszone z portretem trumiennym Konstancji Jadwigi Mieleckiej herbu Aulok (1674-1679) - Wappentafel, die ursprünglich mit dem Grabporträt von Konstancja Jadwiga Mielecka des Familienwappens von Aulok versehen war (1674-1679) / nr inw.: MZW/AH/10
- 5 Portret diakona Johanna Vechnera (1603-1653) - Das Portät des Diakons Johannes Vechner (1603-1653) / nr inw.: MZW/S/191

IN TEMPLO IOHANNI
MS NAT. ANNO MDCLXII
APOPLEXIA AN. M.DCLIII.
ÆTATIS L. MINISTERII XXVI.

LEWIS
BAPT

Fraustadt war bis zur Reformationszeit ein wichtiges religiöses Zentrum, das mit dem Bistum Posen verbunden war. Seit 1552 unterlag die Stadt dem Konfessionalisierungsprozess und das Luthertum wurde zum dominierenden Bekenntnis. Mit dem Tod des katholischen Pfarrers Michael Tschepe (30.05.1552) konnte der Stadtrat nach dem geltenden Recht einen neuen deutschen Prediger, Joachim Weisshaupt, anstellen. Drei Jahre später, am 18. Mai 1555 hielt Andreas Knobloch den ersten feierlichen evangelischen Gottesdienst in Anwesenheit des Landrats, des Bürgermeisters, des Stadtrates und der meisten Stadtbewohner. Im lutherischen Besitz waren seither Güter wie Kirchen, Friedhöfe und eine Schule, die früher zur katholischen Kirche gehörten. Die Vorherrschaft des Protestantismus in Fraustadt dauerte von der zweiten Hälfte des 16 Jahrhunderts bis zum Anfang des 18. Jahrhunderts und machte sich in allen Lebensbereichen der Stadt bemerkbar. Bis 1732 gehörten zum Stadtrat ausschließlich Bürger evangelischer Konfession. Sie standen auch den Zünften vor und kontrollierten den Handel.

Zu den wichtigsten Vertretern des Fraustädter Zions gehörte der Theologe, Dichter, Autor von geistlichen Liedern Valerius Herberger, der auch der kleine Luther oder der polnische Luther genannt wurde. Unter seinen Mitarbeitern gab es viele hervorragende Persönlichkeiten wie den Theologen und Dichter Johannes Timaeus, Viadrina-Absolvent und Gymnasienrektor in Marienwerder, Fraustadt und Zittau; Melchior Teschner, Theologe und Kirchenmusiker (seine Musikstücke wurden zur Inspiration für Johann Sebastian Bach), Absolvent des Gymnasiums in Zittau, sowie der Universitäten in Frankfurt (Oder), Wittenberg und Helmstedt; Matthäus Vechner, Stadtarzt von Fraustadt und am Ende seines Lebens ausgezeichnet als königlicher Hofarzt Sigismunds III. Wasa oder Mikolaj Chwalkowski, Kenner der Rechtswissenschaften und Autor juristischer Traktate.

Die Fraustädter Lateinische Schule wurde zum geistigen Standort in der Stadt und ihrer Umgebung. Hier lernte u.a. Andreas Gryphius, ein hervorragender Dichter der Barockzeit. Auch schrieb er hier sein erstes lateinisches Epos Herodis Furiae et Rachelis lachrymae. Die Absolventen der Schule setzten ihre Lehre in Gymnasien in Breslau, Frauenstadt, Thorn und Danzig fort um dann an Universitäten in Frankfurt (Oder), Leipzig, Wittenberg, Marburg, Helmstedt, Halle, Leiden und Königsberg ihre Studien aufzunehmen.

Die temporare Ausstellung Verbum domini manet in aeternum.

Der Fraustädter Zion – Zentrum des großpolnischen

Protestantismus reiht sich in die Feierlichkeiten des 500.

Reformationsjubiläums ein.

Fraustadt war neben Thorn über Jahrhunderte hinweg das

stärkste Zentrum des Luthertums in Polen. Die in den musealen

Räumlichkeiten gesammelten Denkmäler werden die Zuschauer

in die Tiefe der reichen Geschichte der Fraustädter Lutheraner

sowie anderer Protestantent in der

Umgebung führen. Zum ersten Mal

werden zahlreiche Denkmäler aus den

Sammlungen von Museen, Bibliotheken

und Archiven aus Polen und

Deutschland präsentiert. Sie zeigen

das reiche Erbe der protestantischen

Einwohner der königlichen Fraustadt,

der Stadt Schlichtingsheim und einiger

kleiner Dorfkirchengemeinden.

Bleibende Erinnerungsorte der lutherischen Vergangenheit der Stadt sind vier einzigartige Denkmäler: die ehemalige lutherische Kirche „Kipplein Christi“ aus dem Jahre 1604, die Lateinische Schule von 1607, der Altstädter Evangelische Friedhof von 1609 sowie die St Trinitatis Kirche aus dem Jahr 1839.

Evangelischen

Schulsofia
Valerij Herbergeri?

Erster Theil

In welcher

2

Schlichtingsheim wurde 1644 für die in Schlesien verfolgten Protestanten gegründet. Die Genehmigung für die Stadtgründung nach dem Magdeburger Recht bekam der Fraustädter Landrichter Jan Jerzy Schlichting, Mitglied in der Kirchengemeinde der Böhmisichen Brüder, von König Wladislaw IV. Wasa. Zu den Ansiedlern zählten vor allem Handwerker aus dem Herzogtum Glogau. 1645 wurde am Markt eine Holzkirche errichtet, die eine Zufluchtskirche war. 1995 brannte sie aus (nur der hölzerne Glockenturm wurde gerettet). In den Museen in Fraustadt, Lissa und Posen befinden sich vereinzelte Begräbnisandenken, die zur Familie Schlichting gehörten.

1 Evangelischen Hertz Postilla Valerii Herbergeri / gedruckt bei Joh. Friedrich Gleditsch und Sohn in Leipzig 1713

2 Portret Sabiny Haza Radlic - Das Porträt von Haza Radlitz / MNP Mp 229

3 Ołtarz z kościoła Kipplein Christi - Altar der Kipplein Christi Kirche / nr inw.: MZW/Dep/91

4 Kielich ufundowany przez kanonika Matthaeusa Lamprechta (1477- 1552), 1517, Parafia Rzymkokatolicka we Wschowie - Kelch gestiftet von Matthaeus Lamprecht, 1517 / fot. B. Świtała

4

Jędrzychowice (Heyersdorf) – war ursprünglich herzogliches Eigentum und wurde 1307 an die Glogauer Klarissen übergeben. Am Anfang des 15. Jahrhunderts war das Dorf adliges Eigentum und ein Teil der Güter der Kotwicz-Familie. Im 16. Jahrhundert wurde es zum Eigentum der Familie von Haza-Radlitz und dann Wilkowski und Korzbok-Zawadzki, die als Lutheraner die Kirche 1574 den hiesigen Evangelischen übergaben. Nach 1645 wurden Heyersdorf und Kowalewo zum Eigentum von den Familien Mielęcki und Potworowski, die mit den Böhmischem Brüdern verbunden waren. In der Kirche des seligen Jan Dukla blieb noch ein Epitaphium zum Andenken an Andrzej von Potworowski erhalten, sowie die Kanzel aus dem 17. Jahrhundert und das spätbarocke Taufbecken (um 1700).

**Lista instytucji i osób
współpracujących przy organizacji wystawy:
Die Liste der Institutionen und Personen, die beim
Zustandekommen der Ausstellung zusammengearbeitet haben:**

Archiwum Państwowe w Poznaniu
Archiwum Państwowe w Zielonej Górze
Archiwum Państwowe w Lesznie
Biblioteka Narodowa w Warszawie
Biblioteka PAN w Kórniku
Biblioteka PAN w Gdańsku
Biblioteka Raczyńskich w Poznaniu
Biblioteka Uniwersytetu Wrocławskiego
Christian-Weise-Bibliothek Zittau
Franckesche Stiftungen zu Halle an der Saale
Muzeum Archeologiczno-Historyczne w Głogowie
Muzeum Miedzi w Legnicy
Muzeum Miejskie w Nowej Soli
Muzeum Narodowe w Poznaniu
Muzeum Narodowe we Wrocławiu
Muzeum Okręgowe w Lesznie
Muzeum Okręgowe w Toruniu
Muzeum Regionalne w Świebodzinie
Parafia Ewangelicko-Augsburska w Cieszynie
Parafia Rzymskokatolicka pw. św. Stanisława Biskupa
i Męczennika we Wschowie

**Jerzy Głab
Rafael Stöwesand
Andrzej Mariusz Wieczorkowski
Zdzisław Wiśniewski**

pl. Farny 3
67-400 Wschowa
tel. +48 65 540 74 61
muzeum.wschowa.pl
facebook.com/muzeumziemiwschowskiej

Godziny otwarcia ekspozycji/Öffnungszeiten

Wtorek 10.00-15.30 / Dienstag 10-15.30 Uhr
Środa 11.30-17.30 / Mittwoch 11.30-17.30 Uhr
Czwartek 10.00-15.30 / Donnerstag 10-15.30 Uhr
Piątek 10.00-15.30 / Freitag 10-15.30 Uhr
Sobota - nieczynne / Samstag - geschlossen *

* w soboty udostępniamy muzeum i świadczymy usługi przewodnickie po wcześniejszym zgłoszeniu / am Samstag Gruppenführungen möglich nach früheren Vereinbarung

Niedziela - wstęp bezpłatny / Sonntag - Eintritt frei
13.00 - 17.00 (IV-IX) / 13-17 Uhr (April-September)
12.00 - 16.00 (X-III) / 12-16 Uhr (Oktober-März)

Dni świąteczne - nieczynne / Feiertage - geschlossen
Poniedziałek - nieczynne dla zwiedzających / Montag - geschlossen

Organizatorzy/Organisatoren

Partnerzy/Partner

Archiwum Państwowe w Poznaniu / Das Staatsarchiv in Poznań
Archiwum Państwowe w Zielonej Górze / Das Staatsarchiv in Zielona Góra
Biblioteka PAN w Kórniku / Die Bibliothek der PAN in Kórnik
Muzeum Okręgowe w Lesznie / Das Bezirksmuseum in Leszno

Patronat honorowy/Schirmherrschaft

ks. bp Jerzy Samiec - Biskup Kościoła Ewangelicko - Augsburskiego
Bischof Jerzy Samiec - Leitender Bischof der Evangelisch-Augsburgischen Kirche in Polen
Danuta Patalas - Burmistrz Miasta i Gminy Wschowa
Danuta Patalas - Bürgermeisterin der Stadt und Gemeinde Wschowa

Patronat medialny/Medienpartner

Wystawę dofinansowano ze środków
Die Ausstellung wurde mitfinanziert von:

Wystawa jest objęta całkowitym zakazem fotografowania.
Für den ganzen Ausstellungsraum gilt das generelle Fotoverbot.